

ВЧИТЕЛЬ, ЯКОГО ЧЕКАЮТЬ... **СТАТТЯ ПЕРША. ФОРМУВАТИ «НОВОГО ВЧИТЕЛЯ»**

Віктор Андрущенко
Київ

В статті аналізуються проблеми та перспективи підготовки нового українського вчителя; підкреслюється роль та значення його професійної підготовки, формування дискурсного мислення та мовних компетенцій.

Ключові поняття: людина, освіта, учитель, навчання, виховання.

Однією з центральних проблем громадянського дискурсу, що точиться нині навколо освіти, є проблема підготовки *нового вчителя*, який би міг відшукати відповіді на виклики епохи й реалізувати їх у щоденній навчально-виховній практиці. Вчитель традиційної підготовки і досвіду здійснити останнє не зможе. Його тягне назад баласт традиційно-радянського досвіду, який хоча й мав певні позитивні напрацювання, загалом здійснювався на хибній основі тодішньої офіційної ідеології і моралі. Щоправда, від часу проголошення незалежності України багато хто з педагогів здійснив власне переформатування. Двадцятирічний досвід незалежного розвитку дає свої позитивні результати. Незважаючи на низку суперечностей, помітним є пожвавлення економічного життя суспільства. Позитивні зрушення у бік демократії притаманні політичній сфері суспільства. Люди все більш активно включаються в україномовний контекст, спілкуються українською й прагнуть освоювати українську національну культуру. Певні позитивні зрушення є й у вчительській справі. Однак, проблема підготовки нового вчителя є більш ніж актуальною. Випускники педагогічних вишів до школи йти не поспішають. Школа «замулюється» повсякденністю. З неї пішли новаторство і творчість. Вона катастрофічно відстала від життя. Суспільство стомилось від повсякденних реальних і міфологемних зауважень і скарг «на школу і вчителя». В свою чергу, вчитель просто розгубився під натиском більшою мірою ірраціональних суспільних інновацій, які він не може осягнути. Як пояснити учневі, чому майже щоденно ростуть ціни; чому лукавлять політики; чому колишні дебошири й розбійники стали поважними бізнесменами, а колишні відмінники – у кращому випадку, їх референтами чи секретарями; чому на утримання депутатів виділяються шаленні кошти в той час, як їх не вистачає на утримання сирітських будинків, армії; чому чиновники і їх діти не уникають покарань за скоєні злочини... Й ще надто багато «чому» залишається без відповіді не тільки з боку вчителя, але й від суспільства загалом. При мізерній зарплаті, принизливому суспільному статусі, браку інформації, перманентній неувазі суспільства, держави і батьків, вчитель виявився загнаним у глухий кут. Де вже там щось передати дітям!

Невтішна ситуація, що склалась, потребує радикальних змін. З одного боку – суспільних (статус вчителя, оплата праці, забезпечення засобами навчання тощо); з другого – практично-педагогічних: до школи мають прийти нові покоління вчителів, підготовлених за новими програмами, підручниками, методиками і технологіями, покликаними до життя його новим поворотом – входженням у інформаційну епоху, а далі – в епоху ноосферного розвитку. Ці зміни може забезпечити лише державна воля, виявлена на найвищому рівні й делегована місцевим органам влади аж до найвіддаленішого села включно. Хтось має переконати представників владних структур у тім, що саме вчитель є тією первинною ланкою, від діяльності якої залежать ефективність виробництва і споживання, політики і моралі, рівень розвитку культури і науки мистецтва і практично всіх інших сфери життя, де працюють люди.

Сучасний вчитель має справу з іншою дитиною, ніж десять-двадцять років тому. Соціологічні опитування молоді засвідчують головні пріоритети життя більшості з них: успішний бізнес, кар'єра, надприбутки, відпочинок «на Канарах», загородній котедж і «Мерседес» - автомобільне чудо XXI століття. Характерно, що здобуття цих цінностей планується за схемою: «вгадав – виграв – обдурив – зник». А як же наполеглива робота, творчість, здібності, відповідальність? Я знав одного бізнесмена, який побудував піраміду-траст, зібрав кошти і втік, залишивши обдурених людей, пристарілих батьків, дружину і дитину. Хіба можна таке життя вважати успішним? А яке воно взагалі «успішне життя»? Якщо цьому не вчить вчитель, то де ж дитина здобуде ідеал, якому має наслідувати?

Життя потребує нового вчителя. На нього очікує школа, батьки і діти. Й забезпечити ці очікування мають педагогічні університети. Як очільник Асоціації ректорів педагогічних університетів Європи, я мав довготривалі розмови з колегами з багатьох європейських університетів. Їх основна тематика концентрувалась навколо вчителя. Суспільна криза пронеслась не тільки над Україною. Її негативні наслідки відчутні в багатьох європейських країнах. Не обминула вона й вчителя. Подібні до українських негаразди, що мають місце у вчительській справі, знаходять своє відлуння і в них. Щоправда, рівень життя і загальнокультурні традиції, глибоке розуміння владними структурами ролі вчителя у розвитку людини і суспільства, особливо в таких країнах, як Фінляндія, Норвегія, Швеція, дещо пом'якшують вплив системної кризи на школу і вчителя. Однак ніхто з них не припиняє пошук оптимальних моделей підготовки нового вчителя, моделі, яка б відповідала реаліям ХХІ століття.

Відповідний науково-педагогічний пошук ведеться, зокрема, в межах створеної у жовтні 2011 року Асоціації ректорів педагогічних університетів. Цікаві напрацювання надіслали ректори педагогічних вишів з Білорусії, Німеччини, Польщі, Росії, Словаччини, Чехії, інших країн Європи. Вони стануть предметом обговорення на Президії асоціації (Прага, жовтень 2012 р.). Упереджуючи їх, хотілося б поділитись своїми роздумами, запросити до їх обговорення представників вітчизняної педагогічної еліти і широкої громадськості. Яким має бути вчитель ХХІ століття? Які конкретні інновації мають бути внесені в педагогічну освіту, щоб забезпечити справедливі суспільні експектації щодо нового вчителя крайньою мірою на десять-п'ятнадцять років його розвитку?

Насамперед зазначу, що поняття «нового вчителя» змістовно продовжує і несе з собою всі характеристики, обґрунтовані в свій час великими і видатними педагогами впродовж століть. Любити дитину й бачити в ній особистість, серце віддавати дітям і з терпінням плекати в ній знання і благородні людські якості – таку головну заповідь залишили вчителіві наші великі попередники. К. Ушинський і С. Русова, Г. Ващенко і А. Макаренко, В. Сухомлинський і інші підкреслювали, що вчителя має вирізняти висока обізнаність, уміння працювати з дітьми і з їх батьками, постійний пошук нових підходів до застосування тих чи інших педагогічних засобів та технологій, педагогічна майстерність, креативність, творчість і т.п. Кожен із складників «джентльментського набору» якостей, з якими традиційно пов'язувалась успішна діяльність вчителя і яким він утвердився в педагогічній практиці, залишаються не тільки актуальними, але й знаковими. ХХІ століття не може викреслити жодного з них. Навпаки, будівництво моделі нового вчителя може бути здійсненим тільки на непохитному фундаменті, виплеканому і перевіреному історією і повсякденним досвідом людства.

Разом з тим, життя не стоїть на місці. Його супроводжують усілякі зміни. Й для підготовки молоді до сучасного життя традиційних вмінь і навичок вчителіві буває недостатньо. Щоби бути ефективним і потрібним, вчитель має відчутти, освоїти й зрозуміти суспільні інновації коли б чи не першим. Таке ж завдання покладається й на педагогічні університети. Підготовка нового вчителя має йти в ногу з часом, і одночасно, на декілька кроків випереджаючи його. Розуміти життя, бачити його якісні зміни й уміти підготувати до них нові покоління – одвічне приречення вчителя. А це означає, що вчитель повинен постійно навчатись, періодично повертатись до університету, де він отримав професію, самостійно осмислювати й переосмислювати новітні життєві реалії, які час від часу «підкидає» нам історія.

Сучасність «накочується» на вчителя і шкільну справу двома глобальними потоками: внутрішнім (розбудова незалежної держави, відродження національної культури, формування громадянського суспільства і політичної нації, перехід до ринкових і демократичних відносин тощо) і зовнішнім (глобалізація, інформаційна революція, розширення міжнародних комунікацій, міграційні процеси, активізація екологічні рухів тощо). Означені потоки формують виклики, відповідь на які першими мають дати вчитель і університет, який забезпечив йому фахову підготовку і який має його опікувати впродовж життя. Нинішнім Міністерством освіти і науки, молоді та спорту розроблена Національна рамка кваліфікацій, в межах якої розроблені нові вимоги до вчителя, стандарти сучасної педагогічної освіти. В Україні проведено форум міністрів освіти країн європейського простору, який ви кристалізував нові підходи до вчительської справи, накреслив філософію і методологію процесу підготовки вчителя в нових економічних, політичних і соціокультурних умовах. Зупинюсь їх розгляді цих проблем більш детально.

Серед нових завдань, сформованих *внутрішніми викликами* і які мають бути реалізованими в педагогічному процесі, на перше місце я б поставив необхідність формування у майбутньому вчителеві державницького мислення і волі до розбудова незалежної держави, формування української людини як особистості, громадянина власної держави і світу, здатності виховати ці якості у своїх учнях на основі тих фундаментальних знань, які він має передати дітям. Покликання вчителя «сіяти вічне, добре і справедливе» може бути ефективно здійсненим тільки тоді, коли вчитель простими й доступними словами пояснить, для чого потрібні знання, як їх застосувати на користь людині, суспільству і державі, навчить дитину любити батьків і Батьківщину, виховає громадянські якості. «Дайте мені «2000 вчителів і я побудую нову Німеччину!»». Ці слова приписують «Залізному канцлеру» Німеччини О. Бісмарку. І в них є значний соціальний сенс. Вчитель є провідником не лише знань, але й розуміння державності в духовний світ майбутнього громадянина. Й від того, з яким рівнем громадянської свідомості учень вийде зі стін школи, багато в чому залежить майбутнє держави, а відтак – кожного з нас і наших дітей і онуків.

Чи готовий сучасний вчитель до реалізації цього завдання? Як на мій погляд, не зовсім і не повною мірою. Для багатьох випускників педагогічних університетів «українська держава» є все ще досить абстрактним утворенням; багато хто нехтує історією, не знає її; значна частка випускників педагогічних університетів слабо орієнтуються в українській культурі, погано володіють державною мовою; близько 40 відсотків з них нехтують українознавчою підготовкою й взагалі, вважають її не суттєвою й... не бажають працювати в школі.

Реальність, як кажуть, вражаюча, однак не безнадійна. Звертаючи увагу читача на наявні і видимі негаразд, я б не хотів перекреслити ту велику й потужну роботу, яку ведуть нині провідні педагогічні вищі держави. Вони налагодили навчальний процес таким чином, який забезпечує становлення вчителя як професіонала і патріота, який не тільки декларує національно-державницькі цінності, але й живе ними, кожноденно і кожночасно передає їх своїм вихованцям. Філософія національної ідеї (В. Кремень), майстерно покладена в основу навчально-виховного процесу в педагогічних університетах м. Харкова, Тернополя, Києва та Одеси, дає відчутні позитивні результати. Підготовка вчителя у цих вишах може слугувати зразком організації і змісту, методології і методики цього процесу в період утвердження незалежної держави. Цікаві напрацювання мають також педагогічні університети, розташовані в «малих містах» Україні, зокрема, у Глухові, Дрогобичі, Ніжині, Переяслав-Хмельницькому. Зрозуміло, «літерний потяг має рухатись без зупинки». Тому потрібно шукати, напрацьовувати й впроваджувати в практику шкільної справи та підготовки вчителя відповідні інновації.

Не менш серйозний виклик педагогічній освіті делегують ринкові і демократичні перетворення, здійснювані в державі і суспільстві як головний камертон радикальних суспільних трансформацій. Майбутній вчитель має стати для своїх учнів і вихованців провідником у світ нових політичних, економічних і соціокультурних відносин, що формуються. Для цього він повинен сам добре розбиратись в ситуації, розпізнавати і відокремлювати реформи від їх сурогатних форм, співвідносити добре і зле, істину і похибку, прекрасне і потворне. Вчитель має стати істинним професіоналом своєї справи. Блискуче знати свій предмет, здійснювати в його царині посильну дослідницьку діяльність, а головне – вміти постійно спостерігати за змінами в суспільстві і в учневі, відповідальність за підготовку якого покладено на нього суспільством. Професійна компетентність залишається для педагога основним завданням підготовки майбутніх вчительських кадрів. Чи забезпечують таку підготовку нинішні педагогічні університети? Знову ж таки, не зовсім і не повною мірою. З більшості предметів, які вивчаються, лівова частка випускників мають досить приблизні знання. Професійно підготовленими фахівцями з вузів виходять лише одинаки. Блискуче володіючи предметними знаннями, іноземними мовами та інформаційними технологіями, вони працевлаштовуються, як правило, за межами школи. Професійно підготовлена особистість за «шкільну зарплату» працювати не збирається. Тим більше, якщо вона освоїла, здобула практичні навички і вільно орієнтується в системі демократичних і ринкових відносин, що складуються. Понад 60 відсотків опитаних студентів з когорти «професійно підготовлених, відповідальних, обізнаних і орієнтованих», зазначили, що до школи б пішли працювати

лише при належній оплаті праці та більш предметному визначенні соціального статусу вчителя.

Очевидно, настав час різкої актуалізації цієї проблематики. В школу мають іти не тільки «середнячки» педагогічної лави, а, насамперед, професійно підготовлені особистості. Зростання професійної компетенції випускників має стати одним з основних завдань педагогічного університету. Далі йдуть завдання формування у вчителя підприємницьких здібностей і компетенцій демократичного спілкування. Кожен предмет, урок, семінарське заняття мають бути у буквальному розумінні пронизані науковістю, креативністю, творчістю і разом з тим, демократичними й ринковими сюжетами, цінностями, технологіями. Майбутній педагог має бути професіоналом і одночасно активним прибічником і провідником демократичного світогляду, підприємницького способу життя і діяльності. Разом з тим він має сформувати в собі здібності виховання цих якостей у своїх учнях.

Кожен з нас має задуматись над фактом: чому колишні учні-трійошники у своїй більшості зуміли налагодити власну справу й зайняти гідне місце в суспільстві і чому колишні відмінники, за правило, «грають другорядні соціальні ролі», а то й виявляються відтиснутими на задвірки суспільних процесів? Де і в чому школа і вчитель допустили похибку у підготовці своїх вихованців до самостійного життя та творчості? Яким має стати навчально-виховний процес, щоб всі випускники школи мали рівні можливості для самореалізації? Очевидно, треба радикально переосмислити, з одного боку, систему сучасного шкільництва, з другого - весь процес підготовки вчителя у педагогічному університеті: зміст і технології навчання, систему виховної роботи, залучення майбутніх педагогів до позаурочних форм навчально-виховної діяльності. Особливе навантаження у цьому зв'язку покладається на педагогічну практику, яка має ввести майбутнього педагога у світ науки і нових соціокультурних реалій, сформувати здатність до самостійного мислення, прийняття рішення, активної соціальної дії.

Не менш актуальним є завдання своєрідного «перезавантаження» навчально-виховного процесу у зв'язку із зміною суспільних моральних пріоритетів. Ще донедавна всі ми пропагували цінності «Морального кодексу комунізму», таврували релігію як «опіум для народу», захоплювались подвигом Павлика Морозова і різко засуджували прагнення людини до забезпечення власного добробуту, кар'єрного зростання, успіху і багатства. Нині ситуація стала іншою. Спаплюжені в минулому цінності наповнились нині позитивним моральним змістом. В той же час, вкрай «ідеологізовані» й підняті «на щит» колишні пріоритети, поступово відходять у небуття, поступаються місцем новому світогляду, моралі і культурі. І хоча певна частка представників старшого покоління все ще не може змиритись зі втратою колишніх моральних пріоритетів, їх час вже пройшов. Суспільство все більш рельєфно повертається до споконвічних загальнолюдських моральних засад, намагається морально осмислити нові реалії життя, сформувати систему цінностей, які відкривають нові перспективи людино-, культуро-, і моралетворення. Новий вчитель може бути сформованим тільки на високій, перевіреній часом і спрямованій в майбутнє високоморальній основі.

Між тим, «добро» і «зло», «гідність» і «справедливість», «честь» і інші моральні якості не виникають самоплинно. Вони формуються копіткою навчальною і виховною практикою, формуються в процесі самовиховання. На жаль, сучасна суспільна практика до цих моральних пріоритетів виявилась немилосердною. Політизація, а особливо, «партизація» суспільних процесів (помножені на фанатичне прагнення до багатства шляхом розкрадання суспільних цінностей) практично «вимили» з моралі її одвічний гуманістичний зміст, породило когорту людей, які ставлять себе вище суспільства, впевнені у своїй безкарності, практикують власну мораль, в основі якої знаходяться лукавство і гроші. До цього ганебного процесу «підключилась» куплені культура і засоби масової інформації. Не завжди якісна «культурна продукція» надходить до нас і з закордону. Суспільство у буквальному розумінні потонуло у недоброякісній рекламі, його заплеснули брудні піар-технології й агресивна неправда. До вчителя, який пропагує віками омріяні моральні пріоритети і цінності, ставляться як до «останнього романтика», відірваного від життя блаженного. Нерідко він стає особистістю, з якої просто насміхаються.

Характерним є й те, що виховна практика педагогічних вишів, базована на гуманізмі, національній ідеї, загальнокультурних цінностях, також наштовхується

сьогодні на стіну суспільного нерозуміння. Високі ідеали, які майбутні педагоги виховують в собі впродовж п'яти років, виявляються нікому не потрібними! Життя розгортається немов би паралельним чином. Романтизм педагога, з яким він іде в школу, викликає у кращому розумінні подив. Ні батьки, ні діти його не розуміють, а тому й відторгають. Педагогічні зусилля тут виявляються безсилими. Потрібна державна воля й системні перетворення, які б покликали до життя нові світогляд, мораль і культуру, відродили честь і достоїнство у якості основних показників успішної життєдіяльності суспільства і особистості. Не перекреслюючи роль школи і педагогічних університетів у формуванні нової духовності і моралі, зазначу, що без радикальної зміни соціальної реальності, в якій ми опинились, без впровадження нової, а головне – системної гуманітарної політики, їх зусилля є приреченими.

Глибокого і широкоформатного переосмислення у цьому контексті потребують стосунки освіти, зокрема, педагогічних університетів з представниками релігії. Церква завжди пропагувала загальнолюдські цінності. І хоча політичні перипетії нерідко спонукали її до певної мімікрії, загальнолюдський контекст виховної практики завжди був і залишається сильною стороною релігії. За нашим переконанням, він має найти своє застосування у підготовці нового вчителя. В тому числі і в педагогічному університеті. Очевидно, настав час удосконалення законодавства, яке відокремлювало освіту від релігії, розмежування (і поєднання) зусиль релігії і освіти. Ми маємо піднятися до суспільного визнання нової історичної місії духовника, який має прийти до школи і університету у якості носія вічного, доброго, справедливого. Разом із вчителем (підкреслюю, разом, а не замість вчителя!) він має організувати суспільний дискурс навколо моральних і духовних цінностей, які потрібні людям. Як писав у свій час один з найбільш розсудливих провідників філософсько-релігійного світогляду і моралі, англо-американський теолог, логік і математик А. Уайтхед, релігія і наука не є ворогами; вони йдуть до однієї і тієї ж істини, тільки різними шляхами. А це означає, що присутність представника церкви в педагогічному університеті є такою ж нагальною суспільною потребою, як і впровадження всіх інших педагогічних інновацій. До речі, подібне успішно реалізується практично у всіх університетах світу.

З власної практики знаю, студенти завжди бігали до Володимирського собору, біля якого розташований наш університет. Особливо в період сесії. Бігали і... ховались. Молились і ...боялись. Знаю також і те, що в більшості українських сімей релігійні цінності шануються не менше, ніж національно-державницькі. То ж у школі (і в університеті) учні і студенти чули одне, а дома – інше. Нормальною таку ситуацію назвати важко. Розшарованість цінностей веде до подвійної моралі, за якими слідує лукавство, а може й злочин. Намагаючись хоч якось вийти за межі ситуації, що формувалась роками, ми запросили до університету Патріарха Всієї України-Русі Йх Св. Філарета, який зустрівся із студентами, прочитав лекцію, а згодом – в честь 170 річниці з дня заснування університету – провів у Соборі урочистий молебень. З часом відвідування церковниками університету, а студентами – храмів, стало звичним явищем. При цьому, ніяких негативних наслідків воно не мало. Навпаки, студенти більш предметно пізнали, а може й відчували значення загальнолюдських і національних цінностей, ввійшли в дискурс щодо пріоритетів «добра» і «зла», усвідомили сенс і практичну потребу морального способу життя як життя дійсного й справедливого. Духовність молоді стала більш потужною і благородно-активною.

Український світ є реальністю динамічною й суперечливою. Власне, подібну характеристику можна цілком реально делегувати будь-якій країні світу. Безпроблемного розвитку не існує, як не існує й іншого способу підготовки людини до життя, окрім його здійснення засобами освіти і виховання. Відповідальність за ефективність і якість цього процесу покладається на вчителя. Вчитель є тією «центровою постаттю», яка об'єднує суспільство, або – у разі не виконання своїх безпосередніх функцій – розшаровує його. Ми прагнемо до інтеграції, духовної єдності поколінь, зосередженості зусиль на конкретних проблемах державного будівництва, модернізації суспільства і культури. То ж саме вчитель й насамперед вчитель (разом з батьками і суспільством) мають закласти підвалини, на яких виросте особистість – висока, освічена, моральна, працююча, професійно підготовлена до сприйняття викликів епохи, яка розгортається. Підготовка нового вчителя має стати головним пріоритетом держави і суспільства.

В статье анализируются проблемы и перспективы подготовки нового украинского учителя; подчеркивается роль и значение его профессиональной подготовки, формирования дискурсного мышления и языковых компетенций.

Ключевые понятия: человек, образование, учитель, обучения, воспитания.